

De som först odlade mark i Knivstatrakten var säkert inte bönder, som kommit farande från till exempel den närbelägna Mälaren för att bryta mark med plog och andra redskap de fört med sig. De första odlarna var säkert människor som varit bosatta i trakten i många generationer och som levat av jakt, fiske och byteshandel, mångsysslare som ägnat sig flitigt också åt samlande, lagt upp förråd av frön och bär för egen konsumtion och av foder för husdjuren, om de haft några. De första odlingsförsöken kom antagligen till stånd som en utvidgning av samlandet: man hade hört eller på sina resor sett hur folk på andra håll samlade frön av särskilda gräs som de själva hade sått och därför kunde skörda bekvämt nära boplatsen. Frön att göra gröt eller mjöl av.

Skall man hitta tidiga spår av odling bör man alltså inte söka på de idag bästa jordarna - de utgörs för övrigt av ganska sent frilagd sjöbotten - utan på ställen som för cirka två tusen år sedan kan ha gett underlag för ett varierat näringsfång med fiske som ett viktigt inslag. De första odlingsytorna bör ha legat i anslutning till boplatser en bit upp i strandslutningen vid en sjö eller ett vattendrag, där solinflödet varit rikligt och man haft fri sikt så att man kunnat upptäcka ovälkomna gäster i tid.

Sådana lägen finns, eller fanns, där Knivsta respektive Alsike kyrkor nu ligger, platser där vi för övrigt vet att människor varit bofasta långt innan kyrkorna tillkom. Ett annat sådant läge är centrala Gredelby, där det på 1600-talet fanns tre större gårdar som tillsammans bildade en by, Gredel By. Gredelby-utgrävningen 1984-85 gav som bekant vid handen att platsen varit bebodd i obruten följd ända sedan romersk järnålder/germansk folkvandringstid, d v s 0-500 e Kr. Mellan byn och den dåvarande ofta översvämmade åbradden måste alltså tidiga åkrar ha funnits. Några spår av dem finns givetvis inte kvar, eftersom redan på 1600-talet all mark ner till ån var brukad och den sedan dess använts för många ändamål: den upptas nu av sågverkets anläggningar och upplag. Arkeologerna fann hål efter de stolpar som burit upp de första invånarnas gemensamhetshus. Men hur den odlade marken sett ut kan man bara gissa sig till. Och hur bar de sig åt? Hade de dragdjur, och i så fall oxe eller häst?

Ytterligare en plats av intresse, inte minst därför att den ligger så strategiskt och vackert med vid utsikt både uppför och nedför Knivstaån, är den steniga udde som österifrån skjuter ut mot ån där den rinner ut ur Trunstasjön.

Udden ingår i det som nu kallas Gredelby hagar och var tidigare en del av utmarken till Gredelby by. (Som inte skall förväxlas med den samling hus som idag kallas Gredelby gård. Den gården är av sent datum: ännu vid mitten av 1800-talet var hela nordvästra utmarken mot Trunsta obebyggd.)

Att marken var obebyggd innebar inte att den var utan betydelse för byn, tvärtom. All mark som byn ägde hade sitt nyttovärde, både hag- och skogsmarken användes för bete, medan lindor, vallar och kärrängar utmed ån och sjön gav värdefullt vinterfoder åt kreaturen. Trunstasjön var inte bara byns bästa fiskevatten; det rika fågelbeståndet bör ha gett ett bra tillskott av kött och - om våarna - ägg.

Uddens topografi lämnar inte mycket utrymme för åkerbruk och gjorde det än mindre för två tusen år sedan, när vattenytan låg cirka sju meter högre än idag. Bara en trång slänt på nordsidan skulle ha kunnat användas för hackbruk eller plöjning.

En vårdag ett par år innan Gredelbyutgrävningen var på-tänkt tog jag en god vän med mig ut till udden och berättade om mina funderingar. Min gäst, som är TV-producent med åtskilliga program om arkeologiska utgrävningar på bland annat Gotland bakom sig, replikerade genast: "Jovisst, och det syns att de har använt den här marken", och pekade på djupa dräneringsdiken i nordslutningen. Med aktiverade blickar gick vi sedan fram och tillbaka över slänten, som alltmer började likna de terrasserade sluttningar man odlar ris på i Asien. Kunde det här vara en fornåker som allt eftersom landhöjningen fortsatt hade utökats, generation efter generation, i den nordliga ände som sakta höjt sig ur sjön?

Strax efteråt stötte jag på en kartograf i färd med en ny-inventering av den ekonomiska kartan. En tur ut till udden övertygade henne om att "åkrarna" borde tas med, så antagligen är de nu på väg in på den nya ekonomiska kartan.

Efter de sensationella resultaten av Gredelbyutgrävningen tyckte Magazinets redaktion att det vore värdefullt att höra den arkeologiska expertisens åsikt. Hösten 1985 inbjöds därför länsantikvarien, Stig Rydh, till Gredelby udde. Han kom i sällskap med ett par av Gredelbyarkeologerna, som med vana blickar och övat väderkorn snabbt noterade inte bara de många spåren av lång odlarmöda

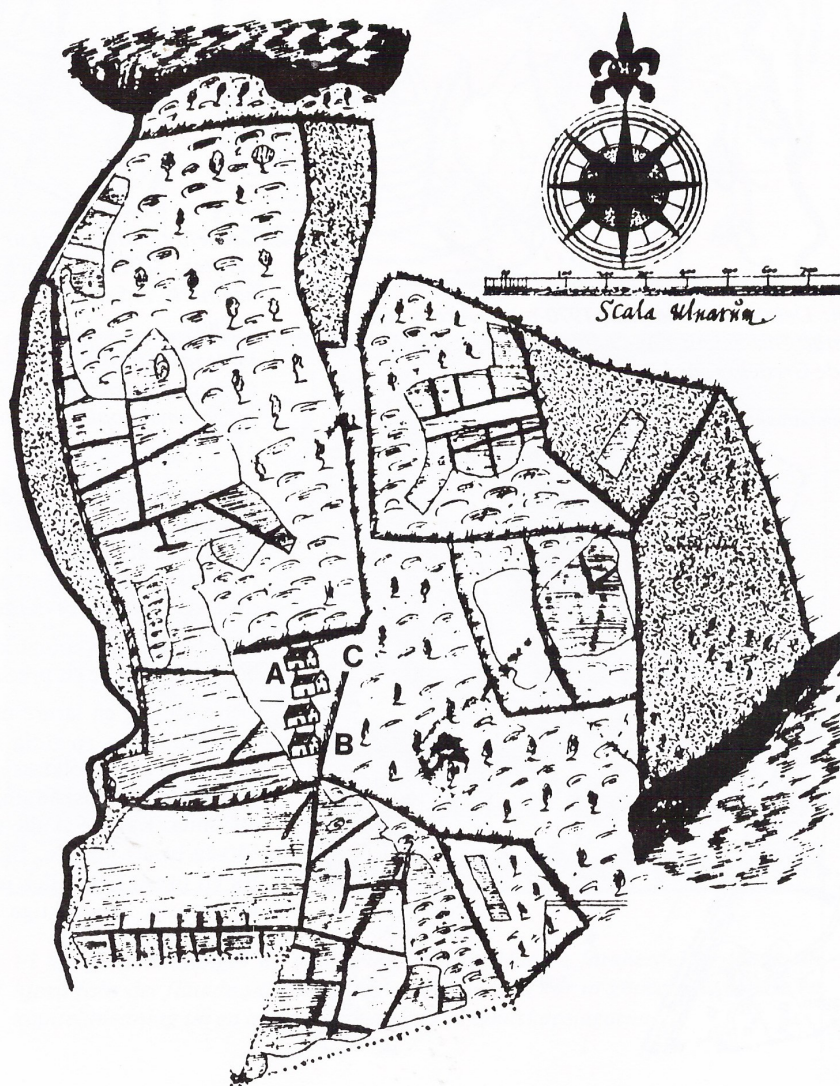
utan också en omfattande terrassering längst uppe i backen, där det enligt deras mening med stor sannolikhet legat ett hus av något slag. Hela udden verkade högin-tressant, ansåg de, och föreslog att man som ett första steg borde undersöka vad det gamla kartmaterialet kunde ge för informationer.

Vilket undertecknad åtog sig att göra.

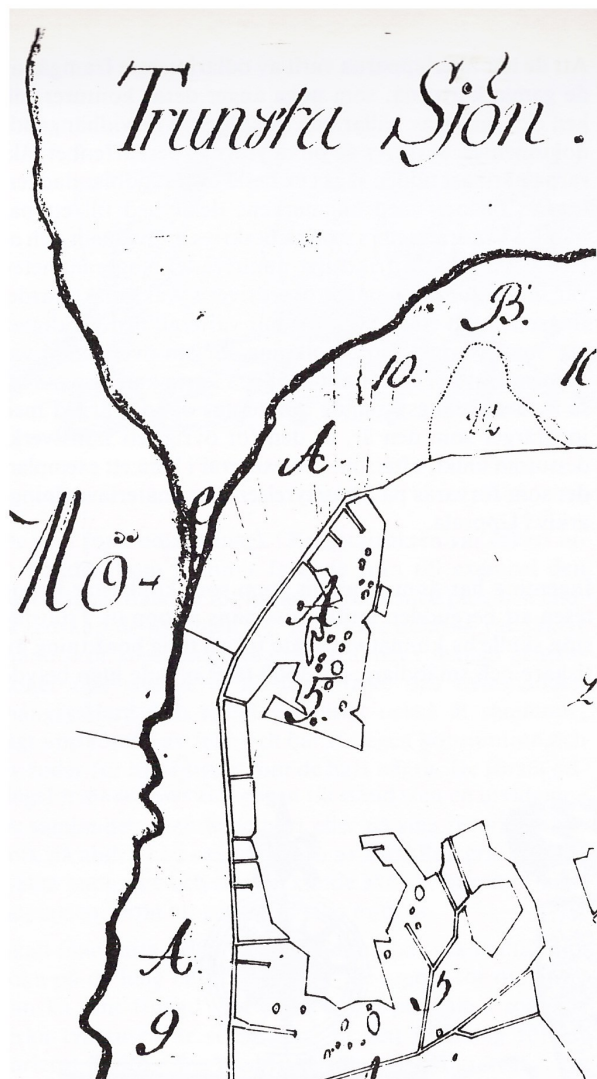
Tre äldre kartor finns: en utfärdad i anslutning till laga skiftet 1858, en från 1792 i samband med storskiftet, och en från 1636. På alla tre finns åkrarna på uddens nord-sida markerade och lätt igenkännliga. De har alltså i minst 350 år sett likadana ut, in i minsta detalj, med små-tytor begränsade av hållar och större stenblock. Vi kan alltså idag ute på Gredelby udde studera hur en 1600-tals-åker såg ut och förvånas över vilka små och oländiga marker den tidens bönder fann värda att bruka och plöja med sina enkla plogar, fast de låg närmare en kilometer från hemmagården. Också en åkerflik som skjuter in mot uddens hjässa söderifrån syns fortfarande tydligt, fast den legat i träda sedan länge och är beväxt med tu-vigt gräs: den är knappt 50 meter lång och som mest 15 meter bred, med en smal öppning mot söder lagom för en hästdragen plog att passera igenom.

Att de här åkerlapparna varit av odlarintresse framgår av de gamla kartorna, som noga anger deras konturer, di-ken och inslag av hållar och stenblock. I de vidhängande dokumenten beskrivs de olika ytornas beskaffenhet, åk-rarna närmast udden sägs t ex bestå av "sandblandad ler-jord"; till och med hagmarkens delar ned till ett par hundra kvadratmeters storlek beskrivs individuellt och är på 1858 års karta frikostigt numrerade. Noggrannheten var inte resultat av något överdrivet byråkratiskt värde-ringsnit, utan ett uttryck för hur varierad den verklighet var som Sveriges lantbefolkning för sin överlevnad var beroende av. Framför allt 1858 års karta kan lära oss att se med de mångsysslande böndernas ögon. Färgad med jordfärger som den är, är den för övrigt ett konstverk, dessutom unikt, eftersom den existerar i bara ett exemplar, det som förvaras på Länsstyrelsens lantmåteriavdelnings arkiv i Uppsala.

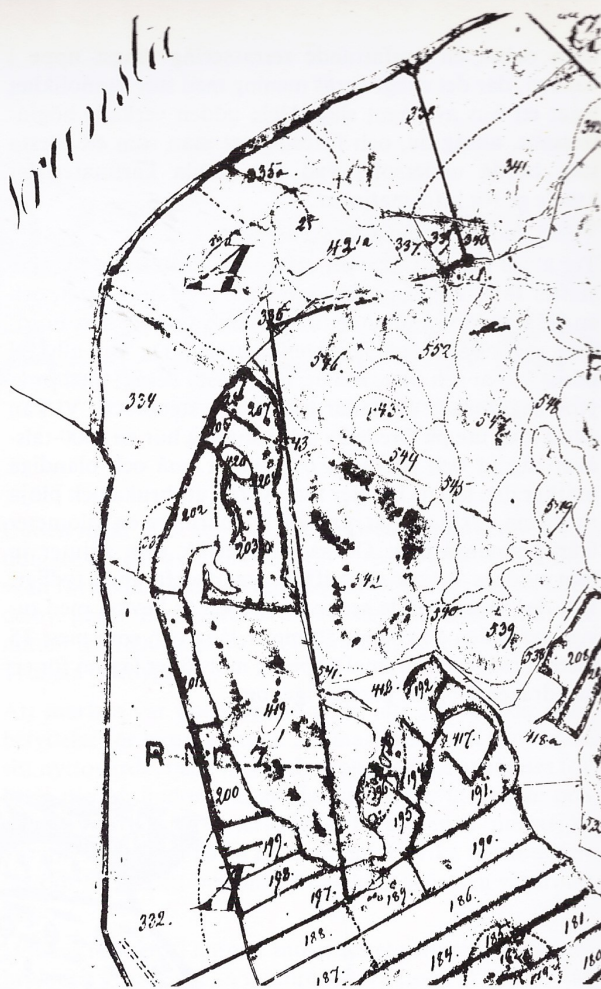
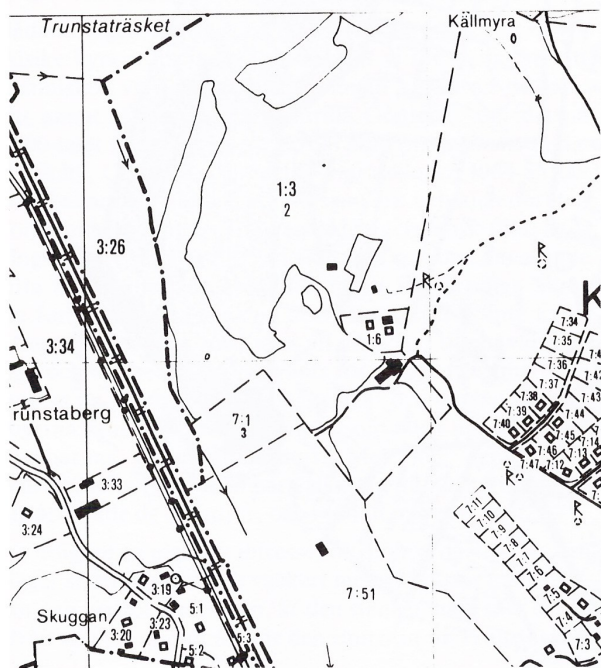
Ingenting har ännu kommit fram som kullkastar hypo-tesen att bergudden intill Knivstaåns utlopp ur Trunsta-sjön skulle ha kunnat vara säte för en tidig bosättning av fiskare och småodlare. På 1600-talet odlade man betyd-

Gredelby udde på 1636 års karta. Trots den schematiserade återgivningen har de små åkrarna på udden markerats som tre separata enheter. A markerar platsen för den vikingatida gården, B är det vikingatida gravfältet och C är den medeltida gårdens plats.

Nedan: Detalj ur karta från 1970-talet. Åkern felaktigt markerad som något slags hål- eller kärrväg. 1:6 = nuvarande Gredelby gård.

Gredelby udde, detalj ur storskifteskartan 1792 ovan till vänster. Siffrorna 9 och 10 betecknar kärrängar, 21 är hagmark, A 5 de åkrar som omger uddens steniga bergshuvud.

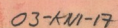
På låga skifteskartan från 1858, ovan, lägger man märke till strandlinjens förändring jämfört med tidigare kartor. En gammal boplats kan ha legat vid nummer 541.

ligt bättre marker än den smala sluttningen ner mot Trunsta, som redan då hade en ålderdomlig karaktär. Mycket talar alltså för att den tagits upp avsevärt tidigare, kanske varit brukad ända från den lokala odlingshistoriens gryning för två tusen år sedan.

Men bara en arkeologisk utgrävning på den förmodade boplatsen kan ge ett preciserat svar på våra frågor.

Och vore jag en lärare med hembygdskunskap på schemat skulle jag en tidig vårdag innan vårfloden runnit undan, ta min skolklass med mig till Gredelby udde. En bättre plats för åskådningsundervisning måste vara svår att finna. Kanske skulle vi tillsammans kunna vittja en i förväg utsatt mjärde. En lekgädda vore inte otänkbar - för ett par år sedan fick jag en på nästan ett kilo, trots att de senaste, tvivelaktiga dikningarna av ån förvandlat sjön till ett träsk.

Reidar Ekner

Knivsta 47

KARTA
öfver
en del äger till
GREDELBY BY
Stockholms Län,
Ertingshundra härad och Skogsteds socken
upprättad år 1863

År 1863 den 22 Juni af Sammanträdets med Ertingshundra
härads Öfverlydande Råd i Knivsta, för denna härad
tillika meddelat af Skogsteds församling, laga skifte
börja "författad" på för häradets ägare utse, för
af häradet R. Öfverlydande Råd utse
af häradet R. Öfverlydande Råd utse

03-KNI-47